

„A házasság intézményének védelme egykor és ma” – konferencia
(PPKE JÁK, 2008. május 14.)

A SZOVJET CSALÁD- ÉS HÁZASSÁGI JOG

„Mert az igazság mindig időszerű, és ugyanígy nem veszíti el
időszerűségét, miként a jóság, az igazságosság és a szentség.”

(II. János Pál pápa beszéde Budapesten, 1991-ben)

HORVÁTH ATTILA
egyetemi docens (PPKE JÁK)

Még mindig élnek olyan illúziók, hogy a Lenin által elképzelt kommunista berendezkedés Sztálin miatt torzult el. Mindaz, amit a bolsevik forradalmárok kezdeményeztek, tulajdonképpen a „személyi kultusznak” esett áldozatául.¹

Történik mindez annak ellenére, hogy egyre több levéltári forráshoz lehet már hozzájutni és több tucat olyan dokumentumokkal alátámasztott könyv és tanulmány jelent meg, amely egyértelműen cáfolja a Lenin köré felépített mítoszt.²

Lenin tetteit, írásait³ vizsgálva teljesen más kép tárul elénk. A „gonosz zsenije”, ahogy Heller Ágnes jellemezte őt, semmitől sem riadt vissza. Kis apró papírfecniken küldözgette az utasításait a kivégzésekről, túszejtésekről, rablásokról. A társadalommal, mint tárgyyal kísérletezett, az emberélet és a szabadság iránt cinikus közömbösséggel viseltetett.⁴

¹ BEREND T. IVÁN: A bolsevik forradalom a „pártállam” diktatúrájává torzul. *Valóság*, 1989/2.; KRAUSZ TAMÁS: *Szocializmus egy országban*. In Medvetánc, 1981.; KRAUSZ TAMÁS: 1917 újraértelmezése felé. *Múltunk*, 1992.; SZVÁK GYULA (szerk.): *Oroszország története*. Budapest, 1997.

² MIHAIL HELLER–ALEXANDR NYEKRICS: *A Szovjetunió története*. Budapest, 2003.; RICHARD PIPES: *Az ismeretlen Lenin*. Budapest, 2002.

³ Jó néhány írását, iratát a Szovjetunió összeomlásáig megpróbálták eltitkolni a közvélemény elől. Lásd: PIPES i. m. Különösen azokat a részeket cenzúrázták, ahol még több akasztást, megtorlást, túszejtést követelt.

⁴ Gorkij szerint Lenin számára az emberi lények „[...] szinte egyáltalán nem voltak érdekesek [...] ő pártokban, tömegekben, államokban gondolkodott [...]” Idézi PIPES i. m. 150. Az éhínséget is kifejezetten abból a szempontból értékelte, hogy ennek révén a parasztok kiábrándulnak a hitükből és a cár iránt érzett rajongásukból.

Lenin fogalmazta meg elsőként a totális állam szükségességét és rendelte el az első koncentrációs tábor felállítását.⁵

Leninnek is megszervezték a személyi kultuszát. 50. születésnapjára ünnepsége talán még Sztálinnak is megfelelt volna. Egyáltalán nem élt olyan puritán módon, ahogy azt a propaganda állította. A cár szeretőjétől elvett fényes palotába költözött be, és ő volt az első a bolsevik vezetők között, aki vidéki nyaralóra (dácsára) tett szert, amely korábban egy cári generálisé volt.

Lenin irányításával kezdődött a XX. század talán legnagyobb támadása a család és a házasság ellen. Kötelező erővel írta elő a polgári törvénykönyvet és a családjogi törvényt előkészítő bizottságnak, hogy számolják fel a privátautonómiát, és szüntessék meg a magántulajdont. Az állam így ugyanis mindenfajta jogviszonyba beavatkozhat. Az egyén a továbbiakban nem rendelkezhet valódi jogokkal. A társadalom minden tagjának elsősorban kötelességei vannak. Az emberek magatartását rendező jogszabály célja nem az individuális jogok védelme, hanem az állam céljainak szolgálata.⁶

A családjog terén még határozottabban kívánták érvényesíteni a lenini elveket. Ezért a családjogot kiemelték a polgári jogból, és egy teljesen új jogágazatot hoztak létre belőle. (A. J. Visinszkij a Szovjetunió legfőbb ügyésze, ezt az elvet a Szovjet Kommunista Párt XVIII. kongresszusán deklarálta.) A szocialista házassági jog alapelvévé tették azt a tételt, hogy a házasság a szocializmusban nem a vagyoni viszonyok következménye,⁷ hanem a „kizsákmányolás” alól felszabadult egyenjogú emberek családalapítást célzó szabad szövetsége. A szocialista családi viszonyok tehát alapvetően személyi és nem vagyoni jellegűek.⁸ A házasság elveszítette szerződési jellegét, ezzel a bontójog is jelentősen leegyszerűsödött. Szinte teljes mértékben szakítottak a korábbi erkölcsi-szokásjogi alapokkal is, egyúttal a pozitív jog súlyát erőteljesen megnövelték.

A családjog ilyen módon önálló jogágként való szabályozása még a szocialista állam viszonyai között is indokolatlannak bizonyult. A házasságot a társadalom egyik sejtjeként próbálták kezelni, nem pedig két ember szövetségeként, szerződésekként. A házassági közös vagyont is merev szabályozással próbálták rendezni. Valójában a család a társadalom gazdaság alapegysége. A családot gazdasági tevékenysége folytán tulajdoni, öröklési, kötelmi jogviszonyok sokasága köti össze. A családi jog tehát szervesen illeszkedik a polgári jog számos intézményéhez. A házastársak között közös tulajdon keletkezik, a családi kapcsolatok meghatározó módon befolyásolják az öröklés rendjét, a kiskorúak jogi helyzetét a cselekvőképességi szabályok rendezik, a

⁵ GEREBEN ÁGNES: *Beszélgetések a Gulagról*. Budapest, 2008. 16.

⁶ *Lenin Összes Művei 36. kötet*. Budapest, 574.

⁷ Ebben egyébként kétségtelenül volt némi igazság, hiszen a szovjet állampolgároknak alig lehetett vagyónuk, ezért a házasságkötésnél ezek a szempontok tényleg nem jutottak jelentős szerephez. A marxista nőpolitika egyik meghatározó ideológusa, August Bebel, 1883-ban megjelent könyvében ezt előre megjósolta: „A szocialista társadalomban nincs mit örökölni, ha csak a házi felszerelést és a személyes használati tárgyakat nem tekintjük örökségnek, s ezért a házasság mai formája feleslegessé válik.” Ld. AUGUST BEBEL: *A nő és a szocializmus*. Budapest, 1957. 323.

⁸ VILÁGHY MIKLÓS–EÖRSI GYULA: *Magyar polgári jog*. I. kötet. Budapest, 1965. 23.

gyámsági ügyek szoros kapcsolatot tartanak a gondnoksággal, a családjogi perekben a polgári bíróságoknak kellene döntenüik, és a polgári eljárásjog szabályai szerint a házastársaknak, családtagoknak személyi és vagyoni jogai vannak.⁹

A szovjet jogra, így a családjogra is nagy hatást gyakoroltak az ún. marxizmus klasszikusainak munkái: Marx¹⁰ és Engels¹¹ először a *Kommunista Kiáltványban* (1848), majd egyéb munkáikban a házasságot és a családot rendkívül indulatos bírálat alá vonták. A legkonkrétabban Engels *A kommunizmus alapelvei* című művében írt arról, hogy elképzeléseik szerint milyen is lesz a család a kommunizmusban: „Minden gyermeknek nemzeti intézetekben és nemzeti költségen való nevelése attól a pillanattól fogva, hogy nélkülözheti az anyai gondozást.”¹² „Nagy paloták létesítése a nemzeti birtokokon, közös lakásul az állampolgárok olyan közösségei számára, melyek ipart és mezőgazdaságot egyaránt űznek [...]”¹³ A Szovjetunióban sokat idézték Engelsnek *A család, a magántulajdon és az állam eredete* című könyvét, amelyben a családról az alábbiakat írta: „A magánháztartás átváltozik társadalmi tevékenységgé. A gyermekek gondozása és nevelése közüggé válik, a társadalom egyaránt gondoskodik minden gyermekről, akár házasságon belüli, akár házasságon kívüli.”¹⁴

V. I. Lenin – aki egyszerre két nővel élt sajátos élettársi viszonyban¹⁵ – szintén lesújtóan nyilatkozott a házasságról: „A nő továbbra is házirabszolga, minden felszabadító törvény ellenére, mert a kis háztartás elnyomja, fojtogatja, eltompítja, lealacsonyítja a nőt, odaláncolja a konyhához, a gyerekszobához, a munkaerejét barbár módon terméketlen, kicsinyes, idegölő, butító, nyomasztó munkára pazarolja. A nők igazi felszabadítása csak ott és akkor kezdődik, ahol és amikor megkezdődik a tömegharc (amelyet az államhatalom birtokában levő proletariátus vezet) a kis háztartás ellen, vagy helyesebben, amikor kezdetét veszi a kis háztartás tömeges átépítése nagy szocialista háztartássá.”¹⁶

Az elméleti előkészítés után, a Szovjetunióban 1917-től, szinte néhány nappal a bolsevik hatalomátvétel után, most már konkrét intézkedésekkel igyekeztek szétzilálni

⁹ JOBBÁGYI GÁBOR: *Személyi és családi jog*. Budapest, 2005. 192–193.

¹⁰ Marx, miközben indulatos kifejezéseket használ a polgári házasságról írva, merev viktoriánus szellemű szerelmi házasságban élt. Bár közben viszonyt kezdett felesége házvezetőnőjével. A házasságtörésből született gyermek apaságát Engels vállalta magára, hogy megmentse barátja házasságát. Marx házasságából született hét gyermek közül csak három lány nőtt fel. Közülük kettő öngyilkos lett, a harmadikról is feltételezik, hogy hasonló kiutat választott volna, ha 39 évesen nem hal meg természetes halállal.

¹¹ A házasságot „tudományos módszerrel” kritizáló Engels extrém élettársi viszonyt fojtatott egy analfabéta ír munkáslánnyal, majd annak hűgával.

¹² *Marx Engels Művei*. 4. kötet 357.

¹³ *Marx Engels Művei*. 4. kötet 358.

¹⁴ *Marx Engels Művei*. 21. kötet 70. oldal

¹⁵ Lenin házassága Nagyvezsda Konsztantyinova Krupszkájával gyermektelen maradt. Szeretője Inessza Armand – aki öt gyermekét magára hagyva csatlakozott a bolsevik mozgalomhoz – a szabad szerelem híve volt. (Négygyermekes családként elhagyta férjét és botrányos kapcsolatot kezdett 17 éves sógorával. Az ebből a viszonyból született gyermekét is a férje nevelte fel.) Érdekes, hogy Inesszát is a Kreml falába temették, nem messze a Lenin mauzóleumtól. Lenin és Inessza viszonya a Szovjetunió legfeltettebb titkai közé tartozott.

¹⁶ *Lenin Összes Művei*. Budapest, 1959. 437. Vö.: RICHARD PIPPES (szerk.): *Az ismeretlen Lenin. A titkos archívumból*. Budapest, 2002.

a házasságot és a családot. A szovjet típusú diktatúra a mindennapi életet kollektív és ellenőrzött, homogén egységként igyekezett kialakítani. Ezért betiltották a pártokat, egyesületeket, üldözték az egyházakat és fel akarták számolni a családot is, mint utolsó mentővívart a tradícióknak, a vallásos és hazafias nevelésnek.¹⁷

Alexandra Mihajlova Kollontaj¹⁸ asszony, aki 1920-tól a Központi Bizottság nőkérdéssel foglalkozó osztályát vezette, kijelentette: „*A család immár nem szükségszerű: nincs rá szüksége sem az államnak, mivel elvonja a nőket a társadalmilag hasznos munkától, sem a családtagoknak, mivel a gyereknevelés funkcióját az állam veszi át.*”¹⁹ Ny. I. Bucharin, aki ekkor a Bolsevik Párt Lenin utáni fő ideológusa,²⁰ a Szovjetunióban több millió példányban kiadott *A kommunizmus ábécéje* című művében kijelentette: „*A gyermek nem a szülőké, hanem a társadalom tulajdona, amelybe született.*”²¹ A párt vezetésének legfontosabb szempontjait ebben a kérdésben a Szovjet Kommunista Párt XIII. kongresszusán fejtette ki: „*A forradalom sorsa most azon múlik, hogy a fiatal nemzedékből mennyire tudjuk előállítani azt az emberanyagot, amely képes lesz felépíteni a kommunista társadalom szocialista gazdaságát.*”²² A. G. Gojhbereg, a családjogi kódex megalkotója mindehhez hozzátette: „*A családot a kommunista párttal kell helyettesíteni.*”²³ Az 1920-as évek elején először közepes méretű, néhány száz személyt befogadó kollektív lakóhelyek tervei készültek el. Később az életmód teljes „kollektivizálásának” gondolatától vezérelve, és a költségtakarékosságra is figyelemmel, több ezer embert befogadó hatalmas lakótömböket terveztek és kezdtek felépíteni. A tervezők kijelentették: „[...] közösségi lakóházakban a család kizárólag kölcsönös szimpátián nyugvó, történetileg kikerülhetetlen, fiziológiai eredetű szükségletet kielégítő együttélés lehet egy munkás férfi és egy munkás nő között.”²⁴ „Minden átmeneti forma (a lakóhelyet illetően) nem más mint jogosulatlan opportunizmus [...] férj és feleség együttélése nem szabad, hogy külön szobában történjen, [...] a szobák (kb. 5 m² alapterületűek.) fő rendeltetése az alvás, a egyéni pihenés, esetleg egyéni munka [...]” *A szocialista társadalomban már nem létezik a szülő-gyerek viszony problémája [...], ehelyett egy másik probléma vetődik fel és oldódik meg: A „felneveltek-gyermekek” viszony, vagy a „társadalom-gyermekek” viszony problémája.*”²⁵ Az OK(B)P VIII. kongresszusa 1919. március 18–23.)²⁶ ezeket a hatalmas közösségi házakat nagy éttermekkel, központi mosodával, bölcsődével, ruhajavító műhellyel, kulturális sarokkal stb. látta volna el. Célul tűzték ki a társa-

¹⁷ FERGE ZSUZSANNA: *Családpolitika, család gondozás*. Budapest, 1982. 189.

¹⁸ Kollontaj *Egy nagy szerelem* címmel 1927-ben írt regényt, amelyből sokan Leninnek Inessza Armand-hoz fűződő viszonyát vélték kiolvasni. A mű megjelenése sokat rontott az akkoriban Sztálinnal szembenálló, az ellenzékét támogató Krupszkaja helyzetén.

¹⁹ Idézi HELLER-NYEKRICS i. m. 57.; (Egyébként Kollontaj is nem sokkal a házassága után elhagyta férjét.)

²⁰ BÉLÁDI LÁSZLÓ-KRAUSZ TAMÁS: *Életrajzok a bolsevizmus történetéből*. Budapest, 1987. 192.

²¹ *Azbuka kommunizma*. Moszkva, 1922. 63.

²² Idézi GEREBEN i. m. 146.

²³ A. G. GOJHBERT: *Zakon o Brake*. Moszkva, 1922. 63.

²⁴ V. KUZMIN: A munkáslakás építés. In *Szovremennaja Arhitektúra* 1928/3.

²⁵ L. SZABROVICS: *A szocialista városok*. Moszkva, 1930. Idézi: ANATOLE KOPP: Szovjet életmódkísérletek a húszas években. *Medvetánc*, 1982/1. 143–149.

²⁶ *A Szovjetunió Kommunista Pártjának története*. Budapest, 1959. 366–375.

dalmi és emberi vonatkozású programok a mindennapi élet teljes átalakítását, ahol már nincs helye a családnak.

Az 1917. után kiadott családjogi, házassági jogi és öröklési jogszabályok is ezeknek az elveknek megfelelően készültek el. A házassági és családi viszonyokat szabályozó cári törvényeket Lenin „*hallatlanul aljas, undorítóan piszkos, állatlan durva*” törvényeknek nevezte,²⁷ rögvest hatályon kívül helyezték azokat. 1917. december 18-án kibocsátották a polgári házasságról, a gyermekekről és az anyakönyvek vezetéséről szóló dekrétumot. Eltörölték az egyházi esküvőt, csak a polgári házasságot ismerték el, és bevezették a „*szabad házasság*” intézményét. Ezután mind a házasság kötése előtt, mind pedig a házasság alatt szerzett vagyon különvagyon számított. (Ez nagyban megkönnyítette a válást.) Megtiltották az örökbefogadást. A háborúban, polgárháborúban árván maradt gyermekeket, mint a janicsárokat, az állam akarta felnevelni. Lilina, a petrográdi közoktatásügy vezetője szerint a gyermekeket ki kell vonni a család negatív hatása alól, hogy a fiatal nemzedéket kommunistának neveljék.²⁸

A szovjet kislányoknak a húszas években nem volt szabad babával játszaniuk. Helyette miniatűr gyárakat, esztergapadokat, géppuskákat kaptak. A természetes ösztönök még a falanszternél is erősebbnek bizonyultak. A kislányok bepólyálták, csicsigatták a gépeket, puskákat.²⁹

1917. december 19-én kiadták a házasság felbontásáról szóló dekrétumot, miután Lenin kijelentette: „*Nem lehet demokratikus szocialista az, aki nem követeli azonnal a válás teljes szabadságát [...]*”³⁰ Az új törvény alapján közös megegyezéssel, vagy az egyik fél kívánsága alapján egyaránt ki lehetett eszközölni a válást. Az eljárás lebonyolításához minimálisan arra volt szükség, hogy a felperes írásban vagy szóban valókeresettel forduljon a helyi bírósághoz, az alperest (ha megtalálták) beidézték. Mivel a törvény nem kívánta meg a vétkesség bizonyítását, a tárgyalás meglehetősen gyorsan lezajlott (sokszor az alperes távollétében). A gyermek elhelyezésekor a bírák a „*proletár szimpátiájú*” szülőt pártolták. Ennek következtében a Szovjetunióban könnyebb volt elválni, mint összeházasodni.³¹

Ezeket az alapelveket szabályozta kicsit részletesebben az 1918. szeptember 18-i családjogi kódex, amely a családnak immár csak a biológiai vonatkozásait tartotta fontosnak. A család alapja már nem a házasság, hanem a tényleges leszármazás. A családnak megszüntették mind a közjogi, mind magánjogi jelentőségét. A családjognak gyakorlatilag a tartás és az öröklés tekintetében maradt jelentősége. (Az öröklést is először megszüntették, majd korlátozott összegre, vagyonra nézve újra engedélyezték.)³² 1920. november 18-án pedig engedélyezték az abortuszt.

Az orosz emberek a nevüket általában valamelyik szentről kapták, és buzgó vallássosságuk jeleként nyakukban keresztet viseltek, közvetlenül a testükön. A bolsevikok

²⁷ V. I. LENIN–J. V. SZÁLI: *Az Októberi Forradalomról*. Budapest, 1949. 104.

²⁸ HELLER–NYEKRICS i. m. 57.

²⁹ GUNAI PÉTER: *Mozaikok a Szovjetunióból*, anno. 1990. *Népszabadság*, 1990. június 30.

³⁰ *Lenin Összes Művei*. 23. kötet. Budapest 1951. 69.

³¹ RODERICK PHILLIPS: *Amit Isten egybekötött. A válás rövid története*. Budapest, 2004. 264.

³² SZÁSZY ISTVÁN: *A Szovjetunió magánjoga*. Kolozsvár, 1945. 108.

új neveket vezettek be. Az alkalmazkodók és a karrieristák ettől kezdve nem keresztelőkön, hanem *oktyabrinákon* (októberezőkön) kapták új neveiket. Ilyen kommunista hitvallást kifejező név volt pl. a *Nyinel* (Lenin neve visszafele olvasva, *Vilen, Vladen* (szintén Lenin nevéből képezve), *Marlen* (Marx és Lenin neveiből). Az ismert orosz publicista és kommentátor *Melov Szturua* keresztneve, ha lehet, még cifrább módon született. A Marx, Engels, Lenin és az „*Oktyabrszkaja Revoljucija*” szavak kezdőbetűiből gyúrták össze. „Divatossá” váltak a mozaikszavak is, mint nevek: *Gertrud* (geroj truda=munka hőse szavak összevonásából), *Manki* (Kommunista Internacionálé első betűiből), *Revmir* (a revoljucija miroraja=világforradalom kifejezésből), *Kim* (Kommunisztyicseszkiy internacional mologyezni=Fiatalok Kommunista Internacionáléja). Még a köznevekből is kreáltak új neveket: *Eva*=kor, *Tyitán*=títán, *Zarja*=hajnal, *Oktyabrin* és *Oktyabrina*=október, stb.³³

Az 1926. november 19-i, házasságról, családról és gyámságról szóló törvény tovább bomlasztotta a családokat, hiszen a regisztrált és a nem regisztrált házasságokat is törvényesnek minősítette. Tovább egyszerűsítették a válást. Akár a férj, akár a feleség – még a másik fél tudta nélkül is – felbonthatta a házasságot. Elegendő volt csak egy levelet küldeni az illetékes anyakönyvi hivatalnak.

A kuláktalanítás és téeszítés felbomlasztotta a paraszti nagycsaládot, de egyúttal a kisparaszti gazdaságok családi kötelékeit is lazította, hiszen a földet már nem lehetett örökölni, családi gazdaságban megművelni. Milliók veszítették el az otthonukat és kerültek fel a városokba, ahol tömegszállításokon, vagy egy-egy lakásban több más családdal együtt éltek.³⁴

Mindezek a hatások katasztrófális következményekkel jártak. A Szovjetunió európai részén a százezer főre eső házasságok száma 1924-től 1925-ig 1140-ről 980-ra csökkent, a válások száma viszont 130-ról 150-re nőtt. 1924-ben minden ezer elvált közül egy évnél rövidebb ideig volt házas: Minszkben 260, Harkovban 197, Leningrádban 159 fő. (Összehasonlításként: Tokióban 8, New Yorkban 14, Berlinben 11).³⁵ A legkirívóbb adatokat a fővárosban találhattuk: Moszkvában 13 házasságra 10 válás jutott.³⁶

A terror és a háborúk miatt az 1926-os népszámlálás szerint a Szovjetunióban 5 millióval kevesebb férfi élt, mint nő. Ez is erősítette azt a tendenciát hogy sokan – különösen mikor párjuk „terhes” lett – egyszerűen faképnél hagyták a feleségüket, élet társukat, és akár egy több ezer kilométerrel arrébb lévő másik városba költöztek. Voltak, akik szinte sportot csináltak ebből, és még dicsekedtek is vele.

Kiáltványok születtek, amelyek a „nők köztulajdonba” vételét követelték. A kommunákba tömörült férfiak azt hirdették, hogy „minden tulajdon és örömforrás” a tagok közös tulajdona. Több városban, pl. Vladimírben létrehozták a „szabad szerelem irodáit”. Pétervárott 1918-ban könyvet jelentettek meg *A nők szocializációja* címmel.

³³ TÓTH SZERGEJ: A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalizmus grammatikája. *Aetas*, 1991/1 18.

³⁴ A szovjet nagyvárosokban bevett szokás volt, hogy egy lakáson belül a nagyobb szobákba több családot is bezsúfoltak. A lakáskiutalás egy szoba meghatározott részére szólt.

³⁵ IGOR SAFAREVICS: *A szocializmus mint világtörténelmi jelenség*. Budapest, 2002. 328.

³⁶ PHILLIPS i. m. 264.

Ebben azzal érveltek, hogy a tudományos szocializmus alapítói a szabad szerelem hívei voltak.

Természetesen a „nők kollektivizálásában” a nőmeneklatúra egyes tagjai voltak a legaktívabbak. Az elitiskolában tanuló leányokat, valamint a burzsoázia más 16–25 év közötti ifjú nőtagjait „használatra” kiadták a bolsevik hatalom képviselőinek. Pl. Jekatyerinodar városában 1918 tavaszán erről a bolsevikok külön dekrétumot adtak ki. A városi hirdetőoszlopokon közzétett felhívás szerint vöröskatonák és a szovjetek vezető tisztségviselői jelentkezhetek „szocializálásra”. A helyi ügyeket irányító kommisszár által elfoglalt kastély intendánsa 10 lány „szocializálására” kapott „mandátumot”. A fennmaradt utalványok egyike szerint: „Jelen irat felmutatójának, Karaszajev elvtársnak jogot adunk, hogy Jekatyerinodar városában 10 fő leányt szocializáljon, 16–20 éves korig, azokat, akiket Karaszajev elvtárs kijelöl.”³⁷

Ilyen körülmények között nem csoda, hogy 1922-re még a hivatalos statisztikák szerint is 7 millióra nőtt az elhagyott gyermekek száma. Kallódó gyermekek százezrei kerültek az utcára. Új fogalmak keletkeztek, amelyek aztán a Szovjetunióban még évtizedekig használatosak voltak. Pl. a „bezprizornij” kifejezés, amely szó szerint „felügyelet nélküli”-t jelent. Olyan család nélkül vegetáló, otthonatlan csavargót, aki az országutakon többnyire bandákba verődve, lopással, kéregetéssel, vagy prostitúcióval szerezte meg a mindennapi betevő falatját.³⁸

A társadalmi válságot okozó jelenségre Gorkij 1920. április 3-án kelt levelében megpróbálta – sikertelenül – Lenin figyelmét is felhívni: „Most, hogy megismerkedtem ezzel a kérdéssel, tudom, milyen rettentő gyorsan terjed a bűnözés ragálya. Petrográdon több mint hatezer 9–15 év közötti bűnözőt tartanak nyilván. Valamennyien visszaesők, köztük elég sok a gyilkos.”³⁹

A szovjet vezetésre jellemző módon a probléma megoldását a CSEKÁ-ra bízták. Megszüntették a Gyermekek Megmentésének Ligáját, és a janicsárképzők mintájára Anton Szemjonovics Makarenko vezetésével munkatáborokat, lágereket szerveztek. Az innen kikerültekkel töltötték fel a GULAG személyzetét.⁴⁰

Sztálin hatalomátvétele után fordulat történt a szovjet családjog és házassági jog terén is. Bebizonyosodott, hogy a szovjet államnak nincs anyagi ereje és apparátusa arra, hogy helyettesítse a család funkcióját, ráadásul már nemzetbiztonsági problémává vált a sok elhagyott anya és kallódó, csavargó gyermek. Ezért a szovjet vezetés visszakozott, és újra védeni kezdte a házasságot és a családot. Már az 1927. január 1-jén életbe léptetett törvény közös szerzeménynek minősítette a házasság tartama alatt szerzett vagyont. Ezzel egyértelműen a kisebb keresetű, vagy háztartásbeli nőket támogatták. A tartásdíjigényeket a rendes bírói fórumok elé utalták. Addig ezt a kérdést nem vették komolyan, amit bizonyít Kurkszij igazságügyi népbiztos felszólalása is: „Bírói gyakorlatunk [...] a felelősséget átruházta az összes alperesre (nevetés), miután a nőre bízta, hogy bárki ellen keresetet indíthasson [...] általános elv az, hogy a

³⁷ J. FELSTYINSZKIJ (szerk.): *Krasznoj tyerror v godi grazhdanskoj vojni*. London, 1992. 85–87.

³⁸ GEREKEN i. m. 144.

³⁹ Idézi HUSZÁR TIBOR: *Erkölc és társadalom Erkölcsiség – erkölcsösség*. Budapest, 1983. 482.

⁴⁰ B. KOSZTYINOV: Szapogi iz sagrenyevoj kozsi. *Ogonyok*, 1989/32. 15.

bíróságot az igazság tanúbizonyságai fogják vezérelni: akit az igazság tanúsít, a bíróság is azt fogja apának elismerni. (nevetés)”⁴¹

Az 1934. június 8-i törvény valósággal „rehabilitálta” a családot, de egyúttal bevezette a kollektív (családi) büntetőjogi felelősséget is. Akik tudtak hozzátartozójuk „hazaáruló szándékáról”, azok 2–5 év lágert kaphattak, akik nem tudtak róla, azokat 5 év száműzetéssel büntették.⁴² A kollektív büntetéssel párhuzamosan a család, a szülői tekintély megerősítése érdekében a családfő azután az állam képviselője lett a családon belül.⁴³

A sztálini családmódellem jellemzőjévé vált, hogy az állami ellenőrzés mellett a családtagokat feljelentési kötelezettség terhelte. Nem véletlen, hogy a szovjet korszak egyik emblematikus alakja, a sok millió úttörő által versekben és dalokban dicsőített példaképe Pavlik Morozov lett, aki 1932. szeptemberében feljelentette édesapját a kolhozvagyton állítólagos megkárosítása miatt. Az apát kivégezték, Pavlik Morozovot pedig a falubeliek bosszúból meglincseltek. Az esetről a szovjet média folyamatosan megemlékezett, Sz. M. Eisenstein filmet forgatott, és minden szovjet városban felállították a „hős úttörő” szobrát.⁴⁴

A politikai bűncselekmények elkövetőit nem csak feljelenteni kellett, hanem meg kellett vele szakítani a rokoni kapcsolatot is. A feleségek elváltak férjüktől, a gyermekek megtagadták szüleiket.

V. M. Molotov lánya a KOMSZOMOL-ba való jelentkezésekor így töltötte ki a hivatalos kérdőív szüleinek vonatkozó rubrikáit: „Apám: V. M. Molotov, anyám: a nép *ellensége, számomra ismeretlen!*”

Az 1936. június 17-i új családügyi törvény alaposan megnehezítette a válást,⁴⁵ fel-emelte a bírói illetéket, betiltotta az abortuszt.⁴⁶ A tartás elmulasztását büntetőjogi szankció alá vonták. A családi állást (nős, elvált, stb.) a személyi igazolványba is bevezették.⁴⁷

A II. világháború hatására még további intézkedéseket vezettek be. 1942. január 22-i rendelet lehetővé tette az 5–14 éves gyermekek örökbefogadását. 1943. szeptember 8-i törvény ugyanolyan jogokat adott az örökbefogadott gyermeknek, mint a vér szerintinek (névviselés, öröklés, stb.) Az 1944. július 8-i törvény alapján a bíróság csak a komoly okból feldúlt házasságot bonthatta fel. A válóper során fel kellett tárni

⁴¹ SAFARENICS i. m. 326–327.

⁴² Ez utóbbi büntetést 1960-ban szüntették meg.

⁴³ A szovjet nevelés elméleti atyja Makarenko lett, aki a VCSK, GPU és NKVD javító-nevelő kolóniáin volt vezető. Az állami neveléselmélet alapja lett az erőszak idealizálása, például a „makarenkói pofon.” A. SZ. MAKARENKO: *Az új ember kovácsa. (Pedagógiai hősköltemény).* Budapest, 1947.; *Makarenkó művei.* Budapest, 1955. I–VII. kötet. Aki autoriter családban nevelkedik, az jobban elfogadja majd felnőttként is a diktatúrát.

⁴⁴ J. DRUZSNYIKOV: *Donozsicsk 001, ili roznyesznyije Pavlika Morozova.* Jekatyerinburg, 2001.; GEREBEN ÁGNES: Pavlik Morozov megdicsőülése. *Világ*, 1990. január 4.

⁴⁵ Ahol minden jog korlátozott, ott pont a válasz legyen szabad?

⁴⁶ Majd 1955. november 23-án engedélyezik újra.

⁴⁷ AMBRUS TIBOR: *A szovjet család, szovjetgyermek, szovjet jövő.* Budapest, 1934.; CZIGLÁNYI ALADÁR: *A házasság és család a szovjet tükrében. Magyar Jogi Szemle*, 1933.; SOMLAI PÉTER: *A szabad szerelemről az ellenőrzött magánéletig. Családpolitika a Szovjetunióban 1917 után. Társadalmi Szemle*, 1990.

a konfliktusok okait. Ezután a bíróság megtagadhatta a házasság felbontására irányuló kérelem teljesítését, ha úgy ítélte meg, hogy a gyermek helyes nevelése érdekében célszerű a házastársi életközösség fenntartása. Ráadásul mindez kétfokú eljárásban történt. A népbíróság első fokon békéltető eljárást folytatott le, majd ennek sikertelensége után a felek kérelmére döntött a fellebbviteli bíróság. Egyúttal megszüntették a házasságon kívül született gyermekek esetén az apaság megállapítás iránti pereket. Az anyákat illetve gyermeküket csak az állami segély illette meg.

A sztálini családpolitikát nagyon erős prüdéria és álszent képmutatás jellemezte. A lenini házassági jogi elveket letagadták, eltitkolták, a vonatkozó iratokat megsemmisítették. A vezető párttagoknak sokszor még a válást sem engedélyezték. Aki nem akart alakoskodni és újra meg akart házasodni, könnyen kegyvesztett lett. Erre jó magyarországi példa Vas Zoltán esete, akit válása miatt 1952-ben leváltottak az Országos Tervhivatal éléről.⁴⁸ A sztálini elvek magyarországi hatásának jellemző példáját találhatjuk Ságvári Ágnes visszaemlékezésében: „Csendes Károly alosztályvezetőm azzal fogadott, hogy le kell vágatnom a hajamat, mert a káderosztályon nem lehet copffal bejárni. Közölte azt is, hogy egy kommunista nem rúzsozza a száját, nem lakozza a körmeit. A káderosztályon a pártkereszttségben az Ágnes nevet kellett használnom, mert közölték velem, hogy a Györgyi névvel nem lehetek jó káderes.”⁴⁹

⁴⁸ VAS ZOLTÁN: *Akkori önmagunkról*. Budapest, 1982.

⁴⁹ SÁGVÁRI ÁGNES: *Mert nem hallgathatok. Egy jó házból való pártmunkás emlékei*. Budapest 1989. 42.

